



19. YY. VE 20. YY. KÜLTÜR MİRASININ BİRLİKTE KULLANIMI BAĞLAMINDA TALAS REŞADİYE (STEFANA) PANAGIA RUM KİLİSESİ VE ERCİYES İPLİK FABRİKASI*

TALAS RESADIYE (STEFANA) PANAGIA GREEK ORTHODOX CHURCH AND ERCİYES YARN FACTORY IN THE CONTEXT OF USING CULTURAL HERITAGE IN THE 19TH AND 20TH CENTURY

Nisa ALİBAŞOĞLU BAĞRAN**

H. Hale KOZLU***

Öz

19. yüzyılda Anadolu'da önemli bir gayrimüslim nüfusa sahip olan Kayseri, günümüzde de bu dönemden kalan birçok anıtsal ve sivil mimarlık örneğini barındırmaktadır. 20. yüzyıl başlarında tehcir ve mübadele ile Ermeni ve Rumların bölgeden ayrılması nedeniyle, özellikle cemaatsiz kalan kiliselerin boşalması, bu yapıların yıpranma ve yıkım sürecini artırmıştır. Kent merkezi, ilçeleri ve köylerinde bulunan bu kiliselerin bir kısmı günümüze ulaşamamakla birlikte büyük çoğunluğu uygunsuz kullanımlar veya boş kalması nedeniyle yapısal olarak ciddi tehlikelerle karşı karşıyadır. Kentin kültürel mirasının önemli parçalarından olan bu yapıların detaylı olarak belgelenmesi ve uygun işlevlerle kent yaşamına entegre olmaları, korunmaları açısından atılması gereken ilk adımlardandır. Bu kiliselerden birisi olan Panagia Rum Ortodoks Kilisesi, Talas Reşadiye mahallesi (Stefana Köyü)'nde yer almakta olup, 1938-2000 yılları arasında İplik Fabrikası olarak kullanılmıştır. Yapılan yığma taş ve betonarme ekler ile aynı zamanda kentteki endüstri mirasının da önemli temsilcilerinden olan yapı, günümüzde ciddi oranda tahrip olmuş durumdadır. Bu çalışma kapsamında, gerek doğal etkenler, gerekse vandalizm nedeniyle hızla yok olma tehdidi altında bulunan Panagia Kilisesi ve Erciyes İplik Fabrikası yapılarının belgelenmesi ve ileride yapılabilecek olan restorasyon çalışmaları için altlık oluşturulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rum Kiliseleri, Kayseri, Koruma, Kültürel Miras, Endüstri Mirası.

Abstract

Kayseri, has an important non-Muslim population in Anatolia in the 19th century, still has many examples of monumental and civil architecture remaining from this period. At the beginning of the 20th century, due to the relocation and exchange of Armenians and Greeks from the region, especially the churches that were left without the congregation became vacant, and the deterioration process of the buildings was increased. Although some of the churches in the city center, districts and villages have not survived until the present day, most of them face structurally serious dangers due to improper use or being empty. The buildings, which are important parts of the cultural heritage of the city, should be documented in detail and integrated into city life with appropriate functions, and these are the first steps to be taken in terms of protection. One of the churches, Panagia Greek Orthodox Church, is located in Talas Resadiye neighborhood (Stefana Village) and was used as a Yarn Factory between 1938- 2000. The building is one of the important representatives of the industrial heritage in the city. Within the scope of this study, it is aimed to document these buildings which is under the threat of rapid extinction due to natural factors and vandalism and to create a base for future restoration works.

Keywords: Greek Orthodox Churches, Kayseri, Conservation, Cultural Heritage, Industrial Heritage.

1. GİRİŞ

Çok kültürlü ve katmanlı yapısıyla insanlık ve mimarlık tarihinin önemli bölgelerinden olan Anadolu, farklı medeniyetlere ait ciddi bir kültürel miras stoğuna sahiptir. Ancak geçmişte koruma bilincinin halk arasında yaygınlaşmaması, yerel yönetimlerin korunması gerekli yapılara yeterince duyarlı davranmaması ve koruma politikalarının uygulama problemleri nedeniyle bu önemli değerler ne yazık ki büyük oranda yok olmuştur. Her ne kadar son yıllarda koruma alanında yapılan çalışmalar arttırılmış olsa da yok olan kültürel miras öğelerinin geri getirilmesi mümkün değildir. Bu durum, günümüze ulaşan tarihi yapıların detaylı olarak belgelenmesi, korunması ve doğru şekilde değerlendirilmesinin önemini arttırmaktadır.

* Bu makale; Nisa Alibaşoğlu Bağran tarafından Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi H. Hale Kozlu danışmanlığında 2019 yılında tamamlanan "Talas Raşadiye (Stefana) Panagia Rum Kilisesi Belgeleme ve Koruma Önerileri" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Mimar, Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, nisaalibasoglu@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı, halekozlu@gmail.com (sorumlu yazar)

Tarihi ve kültürel birikimi ile Anadolu'nun önemli şehirlerinden olan Kayseri, günümüzde birçok medeniyete ait kültür varlığı örneğini sergileyen, bu kültürlerin katmanlaşması ve yerel malzeme, yapım tekniği ve topografyanın da etkisiyle yöreye özgü mimari özelliklerini oluşturan önemli bir bölgede yer almaktadır. Bu mimari karakter, sadece kent merkezinde değil, ilçeler ve köylerde de kendini göstermektedir. Kente yakın konumu ve Müslüman/Gayrimüslim nüfusun birlikte yaşam geleneği ile şekillenen geleneksel doku ile dikkat çeken Talas ve Talas'a bağlı olan köyler, günümüzde de geleneksel mimari dokunun gözlemlenebildiği nadir bölgelerdendir.

Özellikle 19.yy'da Kayseri'ye gelen seyyahlar genellikle Talas bölgesini kentten yüksek, ferah, serin, yeşil alanları ve gayrimüslim nüfusun sahip olduğu yapıları ile vurgulamışlardır. Günümüzde Talas Belediye'sine ait bir mahalle olan bu bölge, Talas merkezine dört kilometre uzaklıkta bir yamaçta yer almakta olup Müslüman ve gayrimüslimlere ait, geneli 19. yüzyıla tarihlenen sivil mimarlık örnekleri ve anıtsal yapılara sahiptir.

Köyün en önemli anıtsal yapılarından olan ve çalışma kapsamında ele alınan yapı grubu, köyün girişindeki batı yamacında yer almaktadır. Kilise, okul ve fabrika binaları, tepede konumlanması ve yüksek bahçe duvarlarıyla çevrili olması sebebiyle ana yol üzerinden kolay algılanamamaktadır. 20. yüzyılda yapıldığı bilinen ve bölgenin ilk iplik fabrikası olarak anılan fabrika ve ek yapıları kilisenin batı cephesinde yer almaktadır. 19. yüzyıl kültür varlığı ile 20. yüzyıl endüstri mirası örneklerini bir arada barındırması ve her iki döneme ait izlerin de net bir şekilde gözlemlenebilmesi bakımından önemli bir konumda olan bu kompleksin koruma altına alınması, sadece yapıların korunması açısından değil, bölgenin ihmal edilen bu değerlerinin vurgulanması ve ön plana çıkması açısından da önem taşımaktadır.

2. 19. YÜZYILDA KAYSERİ'DE RUM KÜLTÜRÜ VE RUM KİLİSELERİ

2.1. KAYSERİ KENT MERKEZİNDE RUMLAR

16.yy'dan 1850'lere kadar Karaman Eyaletinin dâhilinde ele alınan, 1850'den sonra Ankara Vilayetinin bir sancağı olan Kayseri, Cumhuriyet döneminde vilayet haline getirilmiştir. 1900 tarihli Ankara vilayetine ait Salnamede, Kayseri toplam nüfusu 49.498 olup, bunun 31.252'si Müslüman, 2.419'u Rum, 14.052'si Ermeni kalanlar ise Protestan ve Katolik nüfus olarak kayıtlandırılmıştır (Çayırdag, 1996; Bulduk, 1998). Kültürel ve ekonomik bakımdan her dönemde gelişmiş bir kent olan Kayseri'deki farklı etnik gruplar arasında çoğunluk olarak yaşayan Türkler, Ermeniler ve Rumlar, günümüzde Kayseri'deki kültür ve kültür varlıklarını biçimlendiren üç toplum olarak ön plana çıkmaktadır.

Ekonomik ve sosyal yaşamda bir arada yaşayan bu toplumların yaşadığı mahalleler, çekirdeğin Kayseri Kalesi olduğu zamanlardan bu yana kale etrafında gelişmeye başlamış, zamanla artan nüfus, Erciyes dağı eteklerinde ve Ali Dağı yamaçlarındaki bağ ve bahçelerin arasındaki yerleşmelere doğru ilerlemiştir (İlter, 1994). Nüfusun yoğun olduğu dönemlerden olan 19. yüzyılda Kayseri'nin 14 mahallesinde Rum nüfusun yaşadığı, ancak en yoğun Rum nüfusun 65 nefer ile Şarkıyan mahallesinde olduğu, zenginlik açısından da bu mahallenin ayrı bir yeri olduğu H.1259/M.1843 tarihli cizye defterinde kayıt altına alınmıştır (Yörük, 2013).

Osmanlı döneminin son zamanlarında çıkan Gülhane Hatt-ı Hümayunu (1839) ve onu izleyen Islahat Fermanının (1856) neticesinde, 19. yüzyılın sonları, yeni oluşumların görüldüğü bir zaman dilimidir. Bu yansımanın mimarlık örnekleri ise, daha çok azınlıkların bulunduğu yörelerdeki yeni kilise yapılarıyla ortaya çıkmaktadır (İlter, 1981). Bu tarihlerde Kayseri'ye gelen seyyahlardan çoğu şehrin silüetinde neredeyse camilerden çok kiliselerin bulunduğunu belirtmiştir (Erayşar, 2000). Bu seyyahlardan Kinneir, 5 Haziran 1812 yılında Kayseri'den geçmiş, 80 köyü olduğu bilgisini vermiştir. Aynı zamanda kent ile ilgili genel tasvirler yapmış, evlerin taş ve harçtan yapılmış olduğu ve mimarilerinin kaba olduğunu belirtmiştir (Kinneir, 1818). William Ainsworth ise gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:

"İlginçtir ki, şehrin içinde Ermeni nüfusu Rumların dört katıyken, civar köylerde durum bunun tam tersidir. Vilayet merkezi ve manastırlar hariç tutulduğunda, Kayseri idari bölgesinde Rum nüfusu 5730 iken, Ermeni nüfusu sadece 287'dir; şehrin içinde ise 1100 Rum, 5200 Ermeni ve 12.176 Müslüman yaşamaktadır. Yarı gömülü ev yapısı civar köylerin bazılarında ve kayalık vadilerde kullanılmaya devam etmektedir. Ancak anlaşılabilir odur ki, buranın en eski nüfusu Ermeni'dir." (HDV, 2016).

H.1308-1309-M.1890-1891 Ankara vilayet salnamesinde ise;

"Kayseri şehri 49498 nüfusu bulunmakta, 31252'si İslam, 2419'u Rum, 14082 Ermeni ve 813'ü Katolik, 921'i Protestan milletlerinden ibaretti. Kayseri kazasına müllhak kurnada 58288 İslam, 17213 Rum, 12385 Ermeni, 75 Katolik, 382 Protestan olmak üzere 88343 nüfus vardır." ibareleri ile nüfus tespit edilebilmektedir (Özkan, 1997).

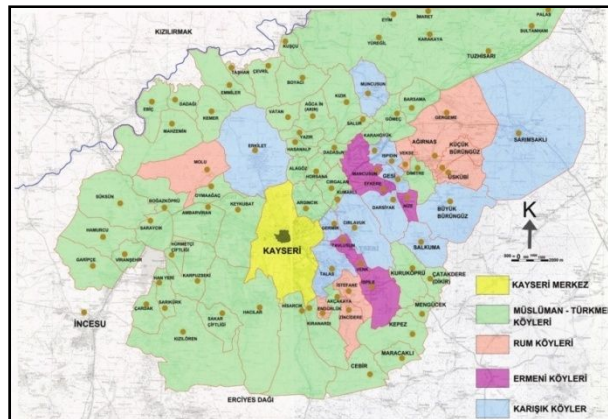
Yine 19.yy seyyahlarından Barth (1858), Kayseri'nin canlılık ve üretim bakımından gerilemekte olduğu ve ticaretin öncelikle Hıristiyanların elinde olduğu gözlemlerini paylaşmıştır. Bu yüzyılda yapı malzemesi düzgün kesme taş olan, depremden yıkılmış ya da deprem korkusuyla üst katların inşası yarıda bırakılmış konutların, harabe durumundaki cami ve medreselerle birleşerek çirkin bir görüntü oluşturduğundan bahsedilmektedir (Barth, 2017). (Şekil 1)



Şekil 1: 19. yüzyılda Kayseri silüetinde kilise ve camiler (Mustafa Şenalp Arşivi).

2.2. KAYSERİ ÇEVRESİNDEKİ KÜÇÜK YERLEŞİM BİRİMLERİNDE RUMLAR

Kayseri merkez ve çevresindeki yerleşim birimleri incelendiğinde, 19. yüzyılda mahallelerde ve köylerde farklı etnik grupların bir arada yaşadığı, ancak genellikle hâkim olan bir grubun ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu mahalleler veya köyler, çoğunluk olan grubun durumuna göre halk arasında “Müslüman mahallesi”, “Rum köyü”, “Ermeni köyü” gibi tanımlarla anılmaktadır (Şekil 2). Ancak bu tanımlamalar, köy veya mahallede sadece o etnik grubun yaşadığını göstermemektedir. Birçok köyde, hem Rum Kilisesi, hem Ermeni Kilisesi hem de caminin bir arada konumlandığı görülmektedir. Bu durum, köylerdeki yaşam kültürü ve mimarinin, dinsel farklılıklarına rağmen birlikte yaşayan bir halkın ürünü olduğunu düşündürmektedir. Örneğin, 19. Yüzyılda Endürlük köyünde merkez hariç diğer mahallelerin hepsinde Rum halk yaşarken, sadece merkezde az sayıda Müslüman halk yaşamıştır. Yine Müslümanların azınlık olduğu Germir köyünde de çoğu mahallelerde sadece Rumlar bulunurken, bazı mahallelerinde Ermeni ve Rumlar birlikte yaşayarak, (Büyükmihçı, Özcan, Kozlu, 2007) köyün organik dokusunda kendi mimarilerini ve kültürlerini sergilemiştir. Rumların yaşadığı köyler; Talas ve köyleri, Stefana, Germir, Zincidere, Tavlusun, Molu, Çukur, Sarımsaklı, Gergeme, Üskübü, Ağırnas, Darsiyak, Uğurlu, Vekse ve Erkilet'tir (Gökhan, 1996).



Şekil 2: 16.yy'da Kayseri livasının etnik ve dini yapısına göre yerleşim yerleri (Demir, Çabuk, 2013).

Kayseri'deki bu kırsal yerleşimler incelendiğinde, “köy” olarak nitelendirilen birçok yerleşimin aslında sadece kırsal bir yerleşim özelliği göstermediği, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak kentsel özellikleri de taşıdığı görülmektedir. Yerleşimlerin gelişmişlik durumunda zengin tüccarların bu köylerde ikamet etmesi veya en azından yazları bağ olarak daha serin, yeşil ve yüksek olan bu yerleşimleri kullanması da etkilidir. Bu yerleşimler, hem kente yakınlığı hem de tarıma elverişli arazileri ile konforlu bir yaşama elverişli olmuşlardır. Osmanlı döneminde verimli araziler, geçim genellikle tarımdan sağlandığı için oldukça

önemlidir. Bu nedenle yerleşim alanlarının belirlenmesinde coğrafya ve iklim iki önemli faktördür. Kayseri ve çevresinde, evlerin hava ve gün ışığından yeterli şekilde faydalanabildiği, bağ bahçe olarak kullanılabilir bu verimli toprakların bulunduğu yamaçlarda organik bir yerleşim görülür (Büyükmişçi, Özcan, Kozlu, 2007).

Seyyah Texier 19. yüzyılın ilk yarısında Kayseri'de bulunmuş ve Kayseri ovasının, Ermeni ve Rum köyleri ile dolu olduğunu, Sarımsaklı, Surp Garabed ve Surp Daniel (Danyal) köylerinde Ermenilerin; Zincidere, Talas ve Taxiarque'de (Darsiyak) ise Rumların yaşadığını belirtmektedir. Nüfus olarak 10000 hane Türk, 1500 hane Ermeni ve 400 hane Rum yaşadığını kaydetmiştir (Texier, 2002). Hamilton; 19. yüzyılda (1835) Kayseri'ye gelen bir başka gezgindir. Erciyes dağına çıkmış, şehirde Rum ve Yunan halkın yaşadığından ve nüfuslarından bahsetmiş, Talas'ın meyve bahçelerini, özellikle en fazla dut yettiğini anlatmıştır. Ancak Hamilton da birçok gezgin gibi Stefana'ya uğramamıştır (Hamilton,1845). Yine 19. Yüzyılda şehri ziyaret eden Ramsey, Kayseri ve çevresindeki yollara bolca değinmiş ancak Stefana'dan hiç bahsetmemiştir (Ramsay, 1960). Talas'ın yol ve yapılarının güzelliğinden bahseden diğer bir seyyah olan Childs, bu eserlerin mimarı olan Rum taş duvar ustalarının, uzun zaman önce güney ve batı kıyılarında geldiklerini ve uyguladıkları bu sanat eserleri nedeniyle Talas sokaklarının Fransa, İngiltere, İtalya sokaklarına benzediğini yazmaktadır. Childs'in yazılarında, 1911'de Kayseri kent merkezinin ağaçsız, çıplak duruşuna karşın, çevresindeki meyve bahçelerinden oluşan bağların varlığı tasvir edilmektedir (Childs, 2017).

Mübadeleye kadar büyük demografik göçlerin devam etmesinin yanı sıra, farklı sebeplerle köyler arasında geçiş yapan nüfus da görülmektedir. Örneğin; Endürlük'ün, Kayseri haricinde, göç aldığı bölgelerin yarısını, çok yakınında bulunan Talas, Germir, Zincidere, Stefana (Reşadiye), İncesu, Ağırnas, Tavlusun, Sarımsaklı, Ayios Konstandinos ve Molos (Molu) köyleri oluşturuyordu. Endürlük nüfusu içindeki, başka yerlerden gelmiş olanların (104 kişi) büyük kısmı bu köylerden ve bu kişilerin Endürlük'e yerleşmelerinin nedeni genellikle evlilikti (HDV, 2016). Mistakidis (1892) 19. yüzyıldaki demografik hareketliliğin, eğitim aktivitelerinden sosyal ideolojilerin yayılmasına, ticari hayattan mimari estetik tasarımlara kadar bir çeşit vasıta olduğunu, Anadolu'nun merkezinde bulunan Kapadokya'nın tamamına yenilik getirdiğini belirtmiştir (Çelebi, 2017).

19. yüzyılda bölgedeki Rumların en önemli yerleşim birimlerinden olan ve Anadolu'da Rumlar için bir nevi merkez olarak tanımlanan Zincidere'de mübadele öncesinde önemli faaliyetlerden biri de Zincidere İonnis Prodromos manastırında, 22 Temmuz 1922 tarihinde ilk Türk Ortodoks Kongresi'nin gerçekleştirilmesidir. Dönemin Mutasarrıfı Muammer Bey'in de katıldığı bu kongrede toplananlar, Fener Patrikhanesinin izlemiş olduğu politikadan memnun olmadıkları için Fener Rum Patrikhanesinden ve Patrik Meletyos'tan kurtulup, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine tabi olmayı istemişlerdir (Altuncuoğlu, 2009). Ancak 1924 yılında mübadelenin kesinleşmesinin ardından Rum nüfusun hemen hemen tamamı bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır.

2.3. KAYSERİ'DEKİ RUM KİLİSELERİ

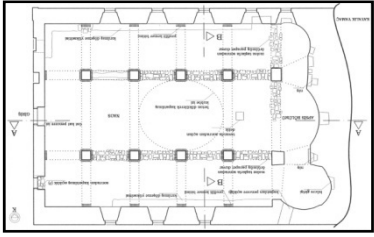
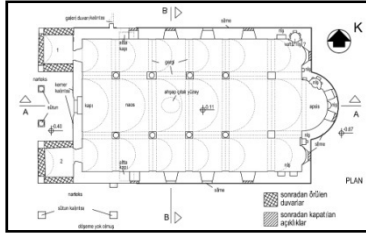
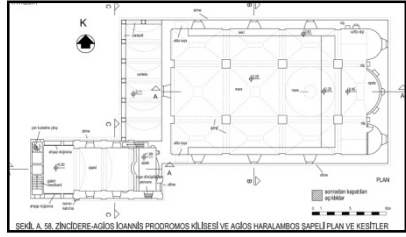
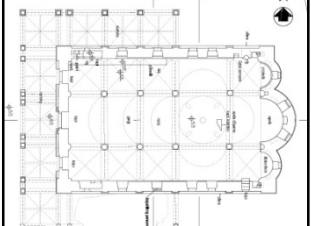
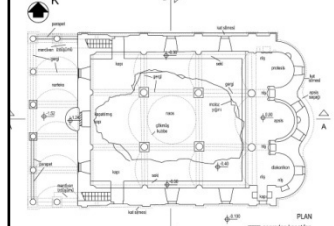
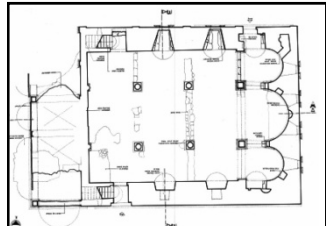
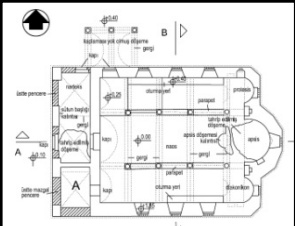
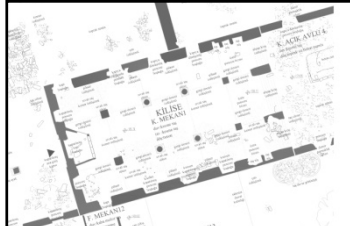
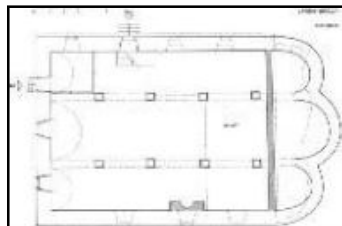
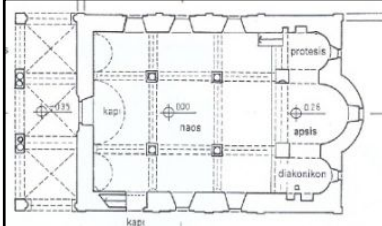
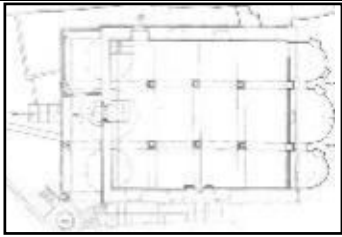
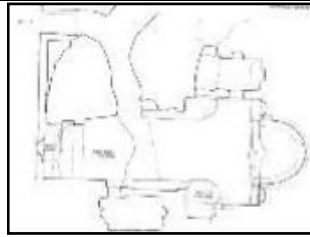
Kayseri'de günümüze ulaşabilen Rum kiliseleri 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu kiliseler, Ağırnas Agios (Hagios) Prokopios Kilisesi, Darsiyak (Adı Belirlenemeyen) Kilise, Darsiyak Taksiarhis-Yanartaş Kilisesi, Endürlük Agia Triada Kilisesi, Germir Panagia (Kimisistis Theotoku) Kilisesi, Germir Hagios Theodoros-Tironos Kilisesi, İncesu Agios Efstathios Kilisesi, , İncesu Agios Dimitrios Kilisesi, Özlüce (Gesivkse) Panagia Kilisesi, Talas Panagia Kilisesi, Talas Taksiarhis Kilisesi, Tavlusun Agios Basileos Kilisesi, Zincidere İoannis Prodromos Manastır Kilisesi, Başköy Kilise Camisi, Derevank Kilisesi, Faraşa Kilisesi ve Reşadiye Panagia Kilisesi'dir. Bu kiliselerde; üç nefli kubbeli bazilika planlı, üç nefli tonozlu bazilika planlı ve haç plan tipleri kullanılmıştır. Ana yapı malzemesi taş olup, cepheler sadedir (Ekin, 2005). Kiliselerin beden duvarları içte sıvalı, dışta tamamen sıvasız olup, özgün taş dokusunu sergilemesi bölgenin karakteristik özelliklerindedir (Tanış, 2006).

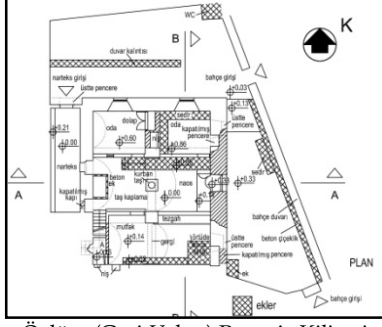
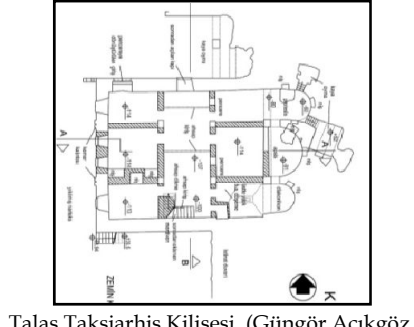
Tablo 1-2'deki bu kiliseler incelendiğinde, Panagia Kilisesi ile karşılaştırılan 15 kiliseden çıkan sonuçlar şu şekilde özetlenmektedir;

- 10 kilisenin narteksi dışarıda, 2 kilisenin ise narteksi iç mekânda yer almaktadır. Panagia Kilisesinde de iç mekânda olduğu tahmin edilen narteks bölge kiliseleri arasında nadir görülen bir durumdur.
- Üç apsisli 10 kiliseden, 5 tanesi dışta ve yarım dairesel plan özelliği göstermektedir.
- 11 kilisede farklı formlarda da olsa galeri ya da izine rastlanmış olup, bu durum Panagia Kilisesinde de galeri varlığını desteklemektedir.
- 6 kilisede özgün döşeme ya da kalıntıları bulunmaktadır. Malzeme olarak hepsi taştır.

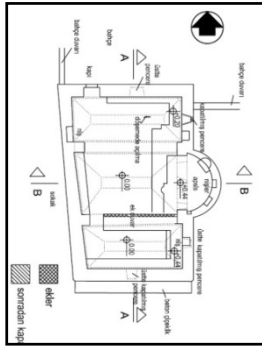
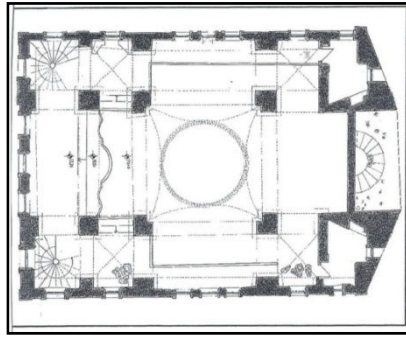
- 13 kilisede tonoz örtü sistemi görülmektedir.
- 9 kilisede taş kaplamalı beşik çatı ya da varlığı bilinmektedir.
- 11 yapıda avlu varlığı bilinmektedir. Ancak avlu duvarları kilise çizimlerine genel olarak eklenmemektedir. Bu yüzden avlu duvarlarıyla ilgili kaynak çok azdır.
- 15 kilisenin 7 sinde çan kulesi ya da varlığına dair bilgiler mevcut olup, bölgede çan kulesi olmayan kiliselerinde olma olasılığını düşündürmektedir.
- 4 kilisede kuzey batı ve güney batı cephelerinin ikisinde birden yan girişler mevcuttur. 5 kilisede sadece kuzey batı kapısı mevcut olup, sadece güney batı cephesinde yan girişi olan 1 kilise bulunmaktadır.

Tablo 1: Kayseri ve çevresindeki üç nefli Rum kiliselerinin planları

PLAN TİPLERİNE GÖRE 19.YY KAYSERİ RUM KİLİSELERİ		
ÜÇ NEFLİ BAZİLİKAL PLANLI		
 <p>Germir Hagios Theodoros-Tironos Kilisesi (Güngör Açıköz, 2007)</p>	 <p>İncesu Agios Dimitrios Kilisesi (Güngör Açıköz, 2007)</p>	 <p>Zincidere İoannis Prodromos Manastır Kilisesi (Güngör Açıköz, 2007)</p>
 <p>Endürlük Agia Triada Kilisesi (Güngör Açıköz, 2007)</p>	 <p>Darsiyak Taksiarhis-Yanartaş Kilisesi (Güngör Açıköz, 2007)</p>	 <p>Germir Panagia (Kimisistis Theotoku) Kilisesi (Güngör Açıköz, 2007)</p>
 <p>Tavlusun Agios Basileos Kilisesi (Güngör Açıköz, 2007)</p>	 <p>Reşadiye Panagia Kilisesi (Bağran, 2019)</p>	 <p>Faraşa Kilisesi (Pekak, 2014)</p>
 <p>Ağırnas Agios (Hagios) Prokopios Kilisesi (Güngör Açıköz, 2007)</p>	 <p>Başköy Kilise Camisi (Pekak, 2014)</p>	 <p>Derevank Kilisesi (Pekak, 2014)</p>

 <p>Özlüce (Gesi-Vekse) Panagia Kilisesi (Güngör Açıköz, 2007)</p>	 <p>Talas Taksiarhis Kilisesi (Güngör Açıköz, 2007)</p>	<p>Not:Rum kilisesi olduğu bilinen İncesu AgiosEfstatios Kilisesi'nin planı bulunamamıştır.</p>
---	--	---

Tablo 2: Kayseri ve çevresindeki tek nefli ve haç planlı Rum kiliselerinin planları

TEK NEFLİ KİLİSELER	HAÇ PLANLI KİLİSELER
 <p>Darsiyak (Adı Belirlenemeyen) Kilise (Güngör Açıköz, 2007)</p>	 <p>Talas Panagia Kilisesi (Büyükmühçü G., Kozlu H.,2000)</p>

3. REŞADİYE (STEFANA) KİLİSE, OKUL VE FABRİKA BİNALARI

Yapı grubunun bulunduğu alan, Kayseri ili Talas ilçesine bağlı Erciyes Mahallesi'nde yer almaktadır. Köyün eski adı Stefana (veya bazı kaynaklarda Stefanos, İstefana) iken Sultan Reşat zamanında Reşadiye olarak değiştirilmiştir. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında alanda sadece kilise, okul ve mezarlık yer alırken, 1924 yılında bölgeden Rumların ayrılmasının ardından cemaatini yitiren yapılar boş kalmış, 1936 yılında valilik tarafından satışa çıkarılarak özel mülkiyete geçmiştir. 1938 yılında İplik Fabrikası binalarının kilisenin yanına eklenmesiyle kilise ve okul binaları da bu işlemlerle kullanılmaya devam etmiştir. 2000 yılında fabrikanın kapatılmasıyla birlikte yapılarda yıpranma ve yıkım süreci başlamış olup günümüzde de hala atıl durumdadır (Şekil 3).



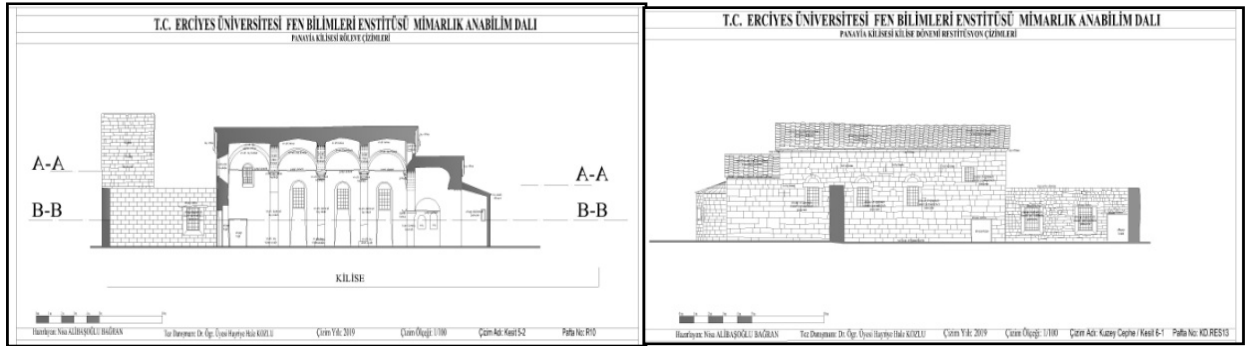
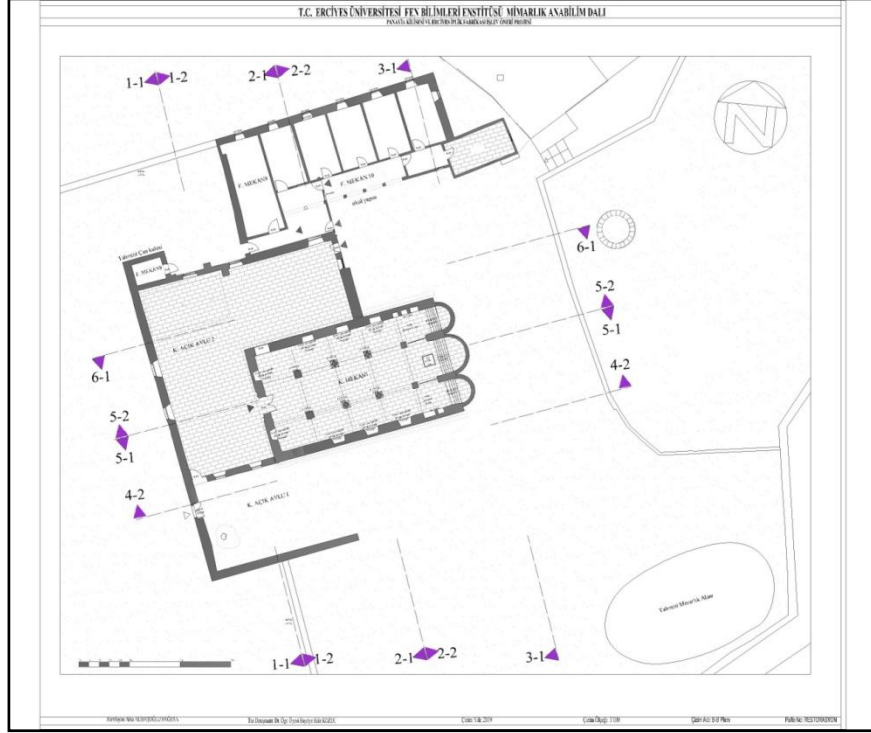
Şekil 3: Yapı grubunun günümüzdeki durumunu gösteren rölöve çizimleri (Bağran, 2019)

3.1. 19. YÜZYILDA YAPI GRUBUNUN KULLANIMI (PANAGİA RUM KİLİSESİ VE OKULU)

Kilise ve okulun hangi tarihte inşa edildiğine dair bir belge veya kitabe bulunmamaktadır. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde 3 Aralık 1847 ve 5 Mart 1848 tarihli iki belgede; bu kilisede çalınan çandan rahatsızlıklar dile getirilmiştir. Bu belgeler, kilisenin 1847 yılından önce bir tarihte inşa edildiğini göstermektedir. Bölgedeki diğer kiliselerin mimari özellikleri ve Osmanlı Dönemindeki yapılaşma koşulları göz önünde bulundurulduğunda, kilisenin 19. yüzyıl başlarında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak okulun

hangi tarihte eklendiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yapının da, cemaatin çocuklarının eğitimi amacıyla yine 19. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir.

Panagia Kilisesi'ni oluşturan ana kütle üç nefli, bazilikal planlı olup giriş kapısı batı cephesinde bulunmaktadır. Yapının dışında narteks alanı mevcut değildir. Ancak L formunda bir avluya sahiptir. İç mekânda bir galerinin varlığına dair izler yer almaktadır. 14,20x9,86m. ebatlarındaki naos üçer sütun ile üç nefe ayrılmaktadır. Pastoforium odalarından, kuzeydekinde üç adet niş, güneydekinde ise iki adet niş bulunmaktadır. (Şekil 4)



Şekil 4: 19. yüzyılda kilise ve okul yapılarının restitüsyon çizimleri (Bağran, 2019)

Kesme taş malzeme ile yığma yapım tekniğinde inşa edilen ve yalın cephelere sahip olan kilisede kuzey ve güney cepheleri simetrikler. Duvarlarda karşılıklı üçer kemerli pencere, yine karşılıklı ancak diğerlerine göre daha üst kotta ve daha batıda dikdörtgen birer pencere daha mevcuttur. Günümüzde apsis duvarı yıkılmış durumdadır. Batı duvarında alt kotta bulunan iki pencere açıklığından kuzeydeki kapatılmış, güney tarafındaki parapet duvarı ise defineciler tarafından tahrip edilmiş durumdadır. Batı duvarının ortasında bulunan kilise ana giriş kapısı da taş ile örülerek kapatılmıştır. Batı duvarında üst kotta toplam üç pencere bulunmaktadır. Cephelerde, pencere sövelerindeki farklı renk taş kullanımı ve çatı kenarlarını vurgulayan silmeler dışında süsleme elemanı bulunmamaktadır. Kilise çatısında özellikle güney tarafında orijinal oluklu taş kaplama hala varlığını devam ettirmektedir. Ancak çatıya su deposu amaçlı yapıldığı söylenen betonarme kübik yapı çatı estetiğini bozmaktadır. Bütün cephelerde farklı ebatlarda kesme taşlar gözlemlenmektedir. Pencere söveleri hariç kilise cephesinde kullanılan taşın rengi kırmızıdır. (Şekil 5)



Şekil 5: Kilisenin günümüzdeki durumu (Bağran, 2019).

Kilisenin duvar ve tonozlarında yer alan duvar resimleri günümüzde çok zor okunabilir durumda olup, fabrika döneminde yapı alçı sıva ile sıvandığı için duvar resimlerinin bu sıvaların altında varlığını sürdürme ihtimali bulunmaktadır. Erciyes Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü'nden Prof. Dr. Nilay Çorağan ile birlikte yapının duvar ve tonozlarında günümüze ulaşabilen duvar resimleri incelenmiştir. Bu resimlerin renklerinin mat olması ve pul pul dökülmesi tekniğin "Secco" olduğunu göstermektedir. Ancak gerekli analizler yapılamadığı için teknik kesinleştirilememiştir. Özellikle göbek motiflerinin barok üslubunu yansıması ve "Piskopos İsa" resmi, bu resimlerin geç dönemde yapıldığını göstermektedir. Apsise yakın bir bölgede duvar üzerinde konumlanan "ithaf sahnesi" kilisenin en önemli duvar resmi niteliğindedir. Görülemeyen kişi saygı sebebiyle ellerini pelerininin altında tutarak kilise maketini yanındaki imparator kıyafetleriyle tasvir edilmiş kişiye sunmaktadır. O figürün sağ eli sağ tarafa doğru açılmış durumdadır. Bu, figürün sağındaki kişiye ithaf edildiğini göstermektedir. Kilisenin adı Panagia olduğu için ithaf edilen kişinin Meryem olduğu düşünülmektedir. Yine orta nefin merkezine yakın bir konumda yer alan tonoz üzerinde dört İncil yazarı gözlemlenmektedir. Bu tonozun tam ortasında bulutları simgeleyen motifin içinde büst şeklinde pantokrator (yol gösterici İsa) tasvir edilmiş olup yetişkin İsa figürü vardır. Bulut motifinin içinde melekler gözlemlenmektedir. İsa figürünün varlığı takdis işareti yapan elden anlaşılmaktadır. Yan neflerin tonozlarının ortalarında sadece bitkisel motifler bulunmaktadır. Bu motifler bir merkezden çıkarak etrafa yayılan, çok yapraklı, saz üsluplu göbek motifleridir. Yan nef tonozlarında sahne olmadığı, tek süslemenin barok etkisi görülen bu göbek motifleri olduğu düşünülmektedir.

Kilisenin kuzeyinde konumlanan 2 katlı okul, kilise kotunda küçük dikdörtgen mekânlardan oluşmaktadır (Şekil 6). Çizimlerde F.Mekan 9 olarak adlandırılan okul yapısının en batısındaki mekan; kaba yonu taş ve yer yer kesme taş ile inşa edilen yapının doğu ve batı duvarları sağırdır. Ancak batı duvarının kuzey tarafında bir niş mevcuttur. Doğru duvarında ise yapı kompleksinde nadir görülen bir detay olarak ahşap bir giriş bulunmaktadır. Ancak bu girişin devşirme bir yapı malzemesi olup olmadığı sıvalı yüzeyler nedeniyle anlaşılamamıştır. Bu durum, sıva altı incelemeleriyle netleştirilebilecektir. Kuzey duvarında ise kısmen yıkılmış bir pencere boşluğu mevcuttur.

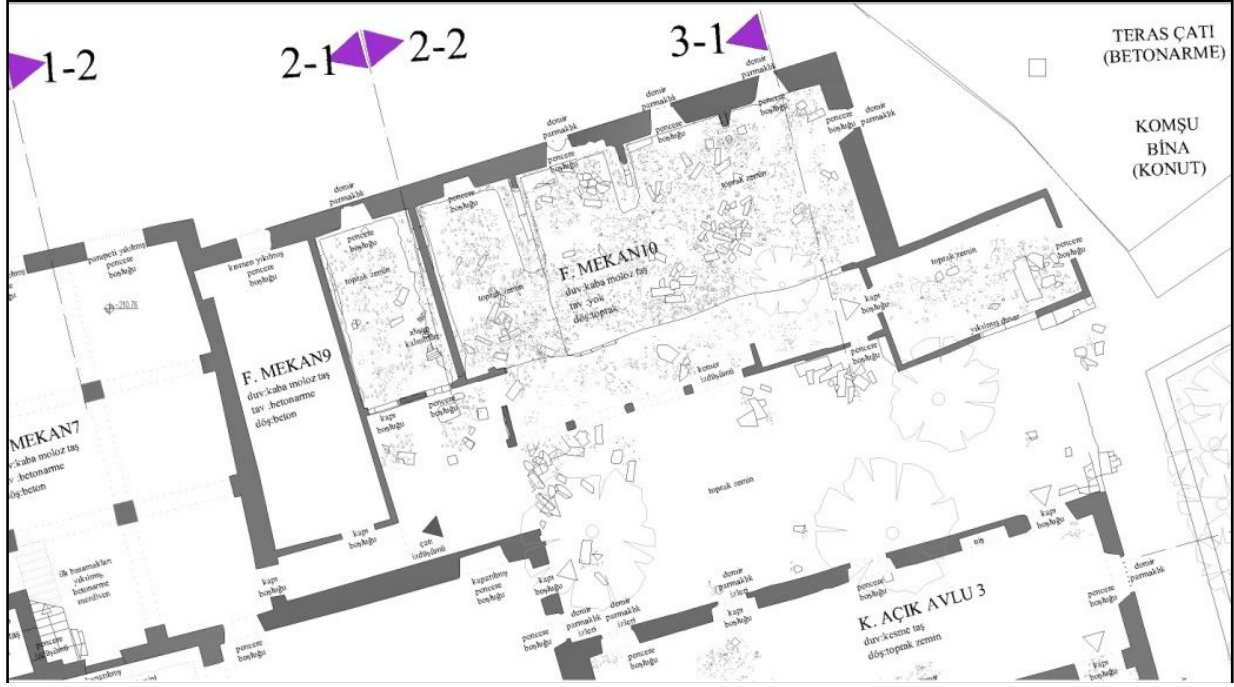


Şekil 6: Okul binasının günümüzdeki durumu (Bağran, 2019).

Fabrika döneminde muhasebe binası olarak kullanılan yapıda iç duvarlar yıkılmıştır. Yan yana konumlanmış 5 odanın da kuzey cephesinde birer penceresi mevcuttur. Döşemeleri çökmüş olan bu

mekânlarda döşeme kotu altında kalın duvarlar göze çarpmaktadır. Bu duvarın, kuzey cephede alt kotta bulunan kapı boşluğu sebebiyle bodrum kata ait olabileceği düşünülmektedir. Bu kapının ahşap lentosunun üzerinde beton izleri olması kapının sonradan açılmış olma ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Bu konu ancak temel kazıları ile netleştirilebilecektir.

Batıdaki mekânda giriş kapısı ve bir pencere güney duvarında konumlanmaktadır. Doğudaki son mekân ise doğu duvarında bulunan ikinci pencere ile diğer mekânlardan farklılaşmaktadır. Beş odanın önünde 5 kemerli bir revak bulunmaktadır. Ancak bu kemerlerden üç tanesi yıkılmadan günümüze ulaşabilmiştir. Bu odaların en doğusunda bu odacıklara dik konumlanmış dikdörtgen planlı ve iki katlı bir mekân daha bulunmaktadır. Döşemenin çökmüş durumda olduğu bu mekânın giriş kapısı da alt kotta ve güney cephede yer almaktadır. Kalıntılarda döşemenin sal taşı kaplı olduğu gözlemlenmektedir (Şekil 7).



Şekil 7: Okul binasının günümüzdeki durumunu gösteren rölöve çizimi (Bağran, 2019)

3.2. 20. YÜZYILDA YAPI GRUBUNUN KULLANIMI (ERCİYES İPLİK FABRİKASI)

20. yüzyıl başlarında tehcir ve mübadele ile gayrimüslim azınlığın bölgeden uzaklaştırılması nedeniyle Ermeni ve Rumlar'a ait birçok yapı, önce devlet kurumlarının mülkiyetine geçmiş, sonraki yıllarda satışa çıkarılmıştır. Panagia Kilisesi ve arsası da satışa çıkarılan bu yapılar arasındadır. 13 Şubat 1936 tarihli Kayseri Vilayet Gazetesi'nde yayınlanan ihale duyurusuna göre; "Kilisefurun arsası ve mektep yapısı ihale edilmiştir. "sağı Zekeriya oğlu İbrahim bahçesi, solu yol, arkası muhacir Nusah oğlu İsa bahçesi, önü yol" bilgileri yer almaktadır (Kayseri Vilayet Gazetesi, 1936) (Şekil 8).

varidat kısmı 210 890 000 lira iken masraf kısmı 212 755 580, varidat kısmı da 212 764 000 liradır

Vilâyet defterdarlığından:

Muhammen kıymet	Cinsi	Köyü	Hududu	Eski sahibi
160 Lira	değirmen	zincidere	şarhan çay mecrası şimolen değirmen yolu garben kilise tarlosu ve kısmen değirmen harkı cenuben halı arazi	zincidere rum manastırı vakfı
700 »	hane	»	sağıt yol solu kısmen yol ve kısmen ilya ve yuvandon geçmek suretile ahmel oğlu mahmut hanesi arkası harman önü yol.	binyol oğlu nikola bodus anıstı despine ve sojya.
100 »	hane maa bahçe ve havlu	talas arslan	sağıt adamcı oğlu kosti hazineden almak suretil Taşlı oğlu mehmet ve yine aliye geçen hane solu markos iken yahya oğlu vereseleri arkası sahibi senel iken yahya O. vereseleri bahçesi önü yol	köse oğlu kızları sultan ve isâğut ve kalpohi ve despine
470 »	killsefurun arsası ve mektep	reşadiye	sağıt zekeriya oğlu İbrahim bahçesi solu yol arkası muhacir nusah oğlu İsa bahçesi önü yol	rum milletine ait İken hazine
20 »	dükkan	kayseri pamukcular	hazineye ait	

Yukarıda evsaftı ve muhammen kıymetleri yazılı zincidere değirmen ve hane ile talusta bir hanenin ve reşadiye göyünde rumlardan metruk kilise furun arsası ve mektep binalarının mülkiyetli ve damukcular çarşısındaki hazineye ait dükkanın 936 mali yılı teartı 22 - 5 - 936 cumı gänü ihale edileceğinden isteklilerin defterdarlıkta mülşekkil komisyona müracaalları ilân olunur.

**

Şekil 8: Kayseri Vilayet Gazetesi İhale duyurusu (Kayseri Vilayet Gazetesi, 1936)

Yapılan görüşmeler sonucu yapıya dair elde edilebilen tek eski fotoğraf, yapının sahibi Mustafa Küçükdeveci'den temin edilen ve tarihi bilinmeyen bir fotoğraftır. Bu fotoğrafta kilisenin doğusundaki mekanların çatıları, güneyindeki günümüzde var olmayan mekanlar ve okulun düz çatısı görülmektedir (Şekil 9).



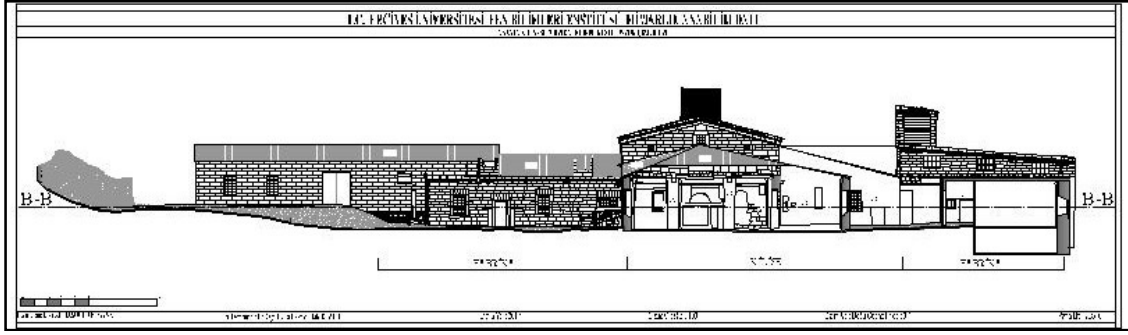
Şekil 9: Reşadiye Panagia Kilisesi'nin Doğu Cephe Görüntüsü (Mustafa Küçükdeveci Arşivi 2019).

Fabrika binalarının, kilisenin etrafını saracak şekilde inşa edildiği görülmektedir. Duvarlarda moloz taş, kaba yonu taş ve kesme taş malzeme kullanılmış olup kolonlar, döşeme ve tavanlar betonarmedir. Yer yer göze çarpan briket duvarlar fabrikanın son dönemlerinde eklenmiştir. Bu dönemde kilise ve okul binaları da yönetim muhasebe v.b. işlemlerle değerlendirilmiş olup yeni inşa edilen binalar atölye ve depolardır. Cepheler genellikle sağırdır (Şekil 10). Yer yer tepe pencereleri ve kapı açıklıkları bulunmaktadır.



Şekil 10: Fabrika binası cepheleri (Bağran, 2019).





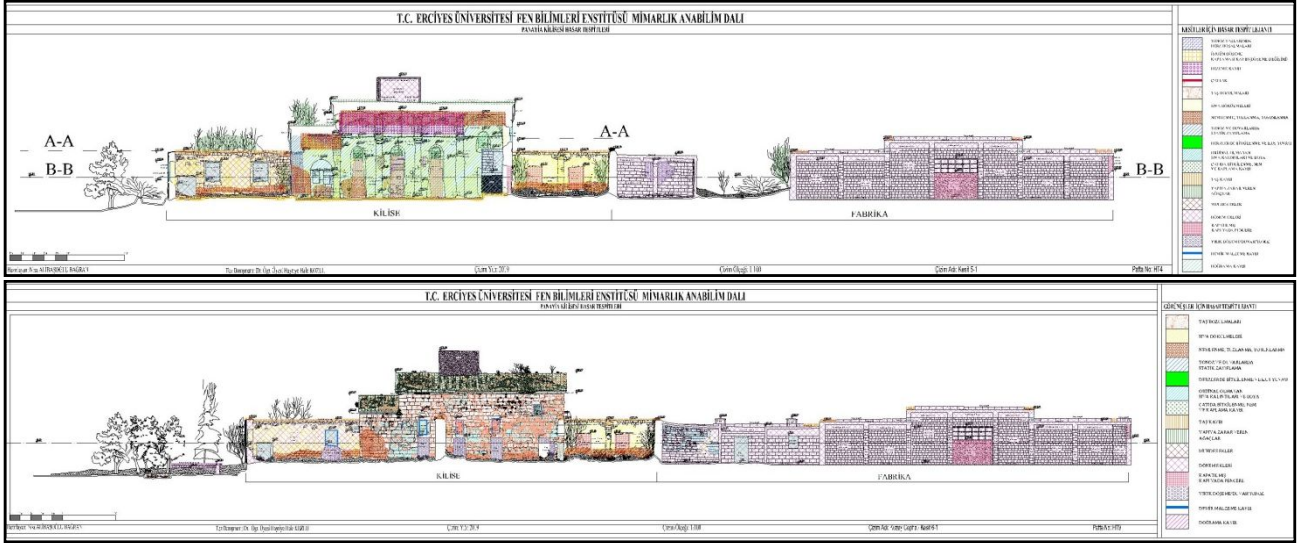
Şekil 11: 20. Yüzyılda yapıların kullanımını gösteren resitüsyon çizimi (Bağran, 2019)

Bahçe giriş kapısının dikdörtgen bir yapı daha mevcuttur. Yapı kompleksinden uzakta konumlanması ile diğer yapılardan farklılaşmaktadır. Üst örtüsü çökmüş, döşemesi ise görülemeyen yapıda batı cephesinde 3 pencere açıklığı yer almaktadır. Yapının girişi ise kuzey duvarındaki kapı boşluğundan sağlanmaktadır. Fabrika döneminde inşa edildiği bilinen bu yapının kömür deposu olarak kullanıldığı belirtilmiştir.

4. KİLİSE, OKUL VE FABRİKA BİNALARININ BOZULMA DURUMU VE KORUMA ÖNERİLERİ

Yapıların günümüzdeki durumunun belgelenmesi ve bozulma durumunun tespit edilmesi, gün geçtikçe yok olan yapı elemanları ve mekânların belgelenmesi açısından önem arz etmektedir. Belgeleme ve hasar tespit çalışması sonucu kilise binasının mekânsal olarak bütünlüğünü korusa da özellikle doğu cephesinde strüktürel bozulmaları olduğu, kilise genelinde ise bitkilenme, muhdes ekler, sıva dökülmeleri, taş bozulma ve dökülmeleri, vandalizmin verdiği zararların göze çarptığı tespit edilmiştir. Fabrika binasının hemen hemen tamamıyla mekânsal bütünlüğünü koruduğu, ancak suya bağlı özellikle teras çatılarda görülen tuzlanma ve çözülmeler, vandalizm ve kötü kullanımın yapıya verdiği bozulmalar görülmektedir (Şekil 12)





Şekil 12: Hasar tespit paftaları (Bağran, 2019).

Tespit edilen bu hasarların giderilebilmesi ve yapının yaşatılarak kent yaşamına entegre edilebilmesi için öncelikle atılması gereken adım, yapının restorasyon projelerinin hazırlanmasıdır. Kent içerisinde restorasyon projesi hazırlanmayan önemli yapılardan birisi olması, tarihi değerinin yanı sıra 19. yüzyıla ait bir kültür mirası ve 20. yüzyıla ait bir endüstri mirası örneğini bir arada bulundurması açısından enderlik değerine sahip olması, ayrıca 1939 yılında faaliyete geçen İplik ve Dokuma Fabrikası binasının, 1935’de hizmete giren Sümer Bez Fabrikası ile birlikte Anadolu’nun ilk iplik fabrikalarından biri olması özelliği nedeniyle bu yapı kompleksinin korunması önemlidir. Günümüzde özel mülkiyette olan yapı kompleksinin yaşatılabilmesi ve gerek bölgesel gerekse küresel ölçekte öneminin vurgulanması açısından bu çalışmanın, koruma çalışmalarını başlatabilecek bir adım olduğu düşünülmektedir.

Yapı kompleksinin restorasyon projelerinin hazırlanabilmesi için öncelikle, ilk yapıldığı dönemdeki durumunu gösteren, kilise binası ve tahmini eklerinin belirlendiği kilise döneminin, ve önemli bir dönem eki olarak nitelendirilen, fabrika binası ve eklerinin belirlendiği İplik Fabrikası döneminin restitüsyon projeleri hazırlanmıştır. Literatür taramaları, kişisel ve kurumsal arşivlerin araştırılması, yerinde yapılan incelemeler, yapının eski kullanıcıları ile yapılan görüşmeler ve bölgedeki kiliseler ile yapılan karşılaştırmalı analizlerden faydalanılarak hazırlanan restitüsyon projeleri, hazırlanan restorasyon projeleri için altlık olmuştur. Yapı kompleksinin fabrika döneminden sonra kullanılmaması, her ne kadar yapısal olarak zarar verse de, mekân bütünlüğünü zedeleyen muhdes eklerin olmaması açısından bir avantaja dönüşmüştür.

Dönem eklerinin korunması ilkesi uyarınca restorasyon projesinde yapının günümüzdeki hali olan fabrika dönemi restitüsyonu esas alınmış, en az müdahale ile yapıların sağlatılarak korunması ve işlevlendirilerek yaşatılması temel koruma ilkesi olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda öncelikle yapıya en uygun olabilecek işlevin tespit edilmesi gerekmektedir. Benzer örneklerde kullanılan işlevler ve bölgenin ihtiyaçları incelendiğinde yapının tarihi önemi ve enderlik değerini ön plana çıkaran, Anadolu’daki tüm endüstri mirası örneklerinin önemini vurgulayarak tanıtan, eser ve bilgilerin dijital olarak sergileneceği Endüstri Mirası Müzesi işlevine karar verilmiştir. Ayrıca hem bu işlevi hem de bölgedeki sosyo-ekonomik faaliyetleri destekleyerek köy halkına da katkısı bulunabilecek sosyal aktivite mekânları yapıya uyarlanmıştır. Bu kapsamda Fabrika Ana Binası, Endüstri Mirası Müzesinin sergileme mekânı; sağlatılma ve bütünleme çalışmalarının ardından ayağa kaldırılan kilise binası, restoran; okul binası eğitim amaçlı atölyeler; toplantı salonu ya da anaokulu, fabrikanın ek yapıları servis mekânları, bahçe ise restoranın açık alanı işleviyle değerlendirilmiştir. Restorasyon kararları alınırken, özellikle kilise binasına yeni yükler getirilmemesi açısından yeni eklerden kaçınılmış, mekânsal ve işlevsel gereksinimlerin gerektirdiği servis mekânları, fabrikanın ek binalarında çözümlenmiştir.

Müze işlevi için ihtiyaç duyulan mekânlar; sergi salonları, eğitim odaları, yönetim mekânları, ıslak hacimler, mağazalar, restoran-kafeterya olarak belirlenmiştir. Bu mekânlar, ana fonksiyonunun dışında, müzeye hem ekonomik olarak hem de tanınırlık ve ulaşılabilirlik açısından destek sağlaması amacıyla planlanmıştır. Yapıların geniş bir bahçeye sahip olmasının avantajları kullanılarak bu alanlarda açık hava sinemaları, atölyeler ve eğitici ve öğretici çocuk oyun alanları tasarlanmıştır. Bahçenin güney batısında bulunan hafif eğim ve geniş açıklık için açık hava sineması, diğer alanlar için ise eğitici çocuk oyun alanları uygun görülmüştür (Şekil 13).

Yeme-içme işlevinin, yapının kendini sergilemesine imkân vermesi sebebiyle kilise yapısına restoran işlevi verilmiş, böylece tarihi atmosferin yaşatılabilmesi amaçlanmıştır. Eğitim atölyeleri, eski işlevine de uygunluğu sebebiyle, okul binası içerisinde çözümlenmiştir. Islak hacimler, mutfak gibi birimler, daha fazla müdahale gerektirmesi ve özgün kilise mekanlarına zarar verebilmesi ihtimaliyle fabrika ek yapılarında çözümlenmiştir. Fabrika yapısı; yüksek tavanlı, kolonlarla bölünmüş geniş bir mekan olması sebebiyle ana sergi salonu olarak işlevlendirilmiştir.



Şekil 13: İşlev önerileri (Bağran, 2019).

Yapısal müdahaleler kapsamında sonradan açılmış ya da kapatılmış kapı ve pencere boşluklarının orijinal haline dönüştürmesi, eksik kapı ve pencerelere doğramalarının, lentolarının ve kasalarının orijinaline uygun takılması yapılacak müdahalelerden bazılarıdır. Dönem ve bölge kiliseleri incelendiğinde kapı ve pencerelerin ana malzemesi olarak ahşap kullanıldığı bilinmektedir. Ancak özgün ahşap kapı kanadı örneği bulunmadığından, çağdaş malzeme olan cam ile kapıların üretilmesi ve çelik ile yapı duvarlarına monte edilmesi önerilmektedir. Yapıda okul binasında bulunan iki adet ahşap pencere göz önüne alındığında kilise ve dönemi yapıların eksik olan pencerelerinin ahşap malzeme ile tamamlanması önerilmektedir. Fabrika

dönemi yapılarında gözlemlenen çelik kasalı pencereler, fabrika yapılarında eksik kapı ve pencerelerin ana malzemesi konusunda temel referans olmaktadır.

Fabrika yapısında suya bağlı çürüme özellikle betonarme teras çatıda ve kirişlerde görülmekte olup, acil müdahale gerektirmektedir. Kilise çatısındaki oluklu taş kaplamalarında oluşan bozulmalara ve bitkilere de kimyasal yöntemlerle müdahale edilmelidir. Gerek kilise içindeki duvar resimlerinin korunabilmesi, gerekse kilisenin strüktürel açıdan ayakta kalabilmesi için bu müdahale önceliklidir. Vandalizmin neticesi olan yıkımı ve yapının su alımını engellemek için kapıların ve pencerelerin takılması, yapıları strüktürel açıdan zayıflatan su ve nemin önlenmesi, yine öngörülen acil müdahalelerdendir. Diğer müdahaleler ve türleri, gerekli kazı ve analiz çalışmaları yapıldıktan sonra uzmanlarla tartışılarak belirlenmelidir.

5. SONUÇ

Koruma uygulamalarının temel gerekliliklerinin birisi, yapıların sadece strüktürel olarak onarımlarının ötesinde, yaşatılarak korunmasıdır. Zaman içerisinde işlevini yitiren veya çeşitli etkenlerle işlev değişikliği yapılması gereken yapılarda öncelikli olarak gözetilmesi gereken ilkeler, belirlenecek işlevin, yapının özgün mekanlarına ve kütle düzenine zarar vermemesi, dönem eklerinin korunması ve yapılan müdahalelerin mümkün olduğunca geri dönüştürülebilir olmasıdır. Çalışma kapsamında ele alınan yapı grubunda da farklı dönemleri temsil eden mekanların varlığı, koruma ilkelerinin belirlenmesinde temel etken olmuştur. Bu yapılar, bir 19. yüzyıl kültür varlığı ve bir 20. yüzyıl endüstri mirası ürününün bir arada günümüze ulaşabildiği nadir örneklerdendir. 19. Yüzyıl'da Kayseri kilise mimarisinin temsilcilerinden olan bir yapı, yine aynı dönemde kilisenin ek binası olarak hizmet veren okul ve endüstri mirasının ilk örneklerinden olan bir fabrika binasının bir arada kullanımı, bu yapı grubunda dönem eklerinin korunması, aynı zamanda yapıların birbirine ve kent yaşamına entegre edilmesini temel sorunsal olarak belirlemektedir. Bu bağlamda hızla yıpranan ve yok olma sürecine giren bu yapıların bir an önce belgelenmesi ve koruma önerilerinin geliştirilmesi zorunlu hale gelmektedir. Hazırlanan bu çalışmalar ile, yapının koruma çalışmaları gündeme geldiğinde rölöve ve analitik rölöve çalışmaları bu haliyle veya uzun zaman geçmesi ya da yapıda yeni yıkılmalar meydana gelmesi durumunda gerekirse güncellemeler yapılarak kullanılabilecektir. Yine tarih araştırmaları ve restitüsyon projeleri önemli bir altlık oluşturacak, gerekli resmi izinler alındıktan sonra yapılabilecek raspa, malzeme analizleri ve kazı çalışmaları ile mekânsal ve yapısal durum tekrar değerlendirilerek kesinleştirilip güncellenebilecektir. Yine restorasyon projeleri kapsamında belirlenen işlevsel kararlar kullanılabilecek olup, statik değerlendirmeler, konservasyon kararları ve tesisat kararlarını da içerecek disiplinler arası bir çalışmayla restorasyon projeleri ve uygulama kararları detaylandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Alibaşoğlu, Bağran Nisa (2019). *Talas Reşadiye (Stefana) Panagia Rum Kilisesi Belgeleme ve Koruma Önerileri*. Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Altuncuoğlu, Neslihan (2009). *Modern Kayserinin Mimarlarından Vali Ahmet Muammer Bey (1874-1928)*. Kayseri: Kayseri Valiliği Yayınları.
- Barth, Heinrich (2017). *Heinrich Bart Seyahatnamesi Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk 1858*, (Çev. Türkis Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bulduk Üçler, (1998). Halil Abbaszade'ye göre XIX. YY.'da Kayseri, II. *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Kayseri Ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri s. 95-100.
- Büyükmüççi, Gonca; Kozlu, Hale (2000). Talas Yeni Cami Rum Kilisesi. *Sanatsal Mozaik, Kentsel Bilinç-Çevre-Kültür Dergisi*, s. 97-99.
- Büyükmüççi, Gonca; Özcan, Zuhâl; Kozlu, Hale (2007). Three Greek Orthodox Churches From Kayseri, Turkey and the Ethnic Composition of Ottoman Society. *Transactions of the Ancient Monuments Society*, S. 51, s. 31-51.
- Childs, William John (2017). *Yürüyerek Anadolu Samsun- Halep, 1911-1912*, (Çev., Füsün Tayanç, Tunç Tayanç), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Çayırdağ, Mehmet (1996). Kayseri'de Sultan II. Abdülhamid dönemi bina ve kitabeleri, I. *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, s. 43-60.
- Çelebi Çağdaş, Lara (2017). Konut ve Göç: 19. Yüzyıl Kayseri Rum Evreleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XXXII-1, s. 17-45.
- Demir, Kemal; Çabuk, Suat (2013). *Türk Dönemi Kayseri Kenti ve Mahalleleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Ekin, Cemal (2005). *Kayseri, Kayabağ Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Eraşar, Osman (2000). *Seyahatnamelerde Kayseri*. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayınları.
- Gökhan, İlyas (1996). 1821 Rum isyanı ve Kayseri'ye etkileri. I. *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, s. 85-101.
- Güngör Açıkgoz, Şeyda, (2007). *Kayseri ve Çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Hamilton, William John (1845). *Researches Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology*, Vol:II. London (Erişim Adresi: <https://archive.org/details/researchesinasia02hami/page/n6>) (Erişim tarihi: Temmuz 2019)
- HDV (2016). *Ermeni ve Rum Kültür Varlıklarıyla Kayseri*. İstanbul: Hırant Dink Vakfı Yayınları.
- İlter, Fügen (1981). Kayseri'de XIX. yüzyıldan İki Kilise: Darsiyak ve Evkere. *Anadolu XXII (Akurgal'a Armağan 2)*, s. 353-370.

- İlter, Fügen (1994). 19.yüzyıl İç Anadolu azınlık yapıları üzerine gözlem ve değerlendirmeler. XII. Türk Tarih Kongresi, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu, s. 1059-1071.
- Keskin, Mustafa; Hülagü, Mehmet Metin (2006). *Geçmişteki İzleriyle Kayseri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Kinneir, John Macdonald (1818). *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, In The Years 1813 and 1814*, John Murray, Albemarle Street, London. (Erişim adresi: <https://archive.org/details/Travel1813KinneirAMArmKurdistan/page/n2>) (Erişim tarihi: Mart 2019)
- Mustafa Küçükdeveci Arşivi
- Mustafa Şenalp Arşivi
- Özkan, Salih (1997). Kayseri ve Yöresinde Azınlık ve Yabancı Okullar. I. *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri* (11-12 Nisan 1996), Kayseri, s. 353-364.
- Ramsay, William Mitchell (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev: Mihri Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tanış, Özlem (2006). *Germir Kiliseleri ve Panagia "Kimisis -Tis Theotoku" Kilisesi'nin Günümüz Koşullarında Değerlendirilmesi*. Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Texier, Charles (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (çev. Ali Suat), Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Yörük, Doğan (2013). H.1259/M.1843 Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeniler. *Turkish Studies-International Preodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 11, s. 439-466.
- Pekak, Sacit (2014). Kapadokya Bölgesindeki (özellikle Kayseri ve Çevresindeki) Osmanlı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisi. *Turkish Studies- International Preodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 9(10), s. 885-928
- 13 Şubat 1936 Perşembe tarihli *Kayseri Vilayet Gazetesi*. on ikinci sene No:1028, Kayseri İl Halk Kütüphanesi arşivi.